

ISMERETLEN ÓGÖRÖG SZÖVEG FELTÁRÁSA AZ ARCHIMÉDÉS- PALIMPSESTUSBAN*

Horváth László

adjunktus, ELTE Görög Nyelvi és Irodalmi Tanszék
horvathl@eotvos.elte.hu

A Bolyai János kutatási ösztöndíj kuratóriumának megtisztelő döntése alapján 2004-ben nyertem ösztöndíjat arra, hogy előkészítsem Hypereidés, Kr. e. IV. században élt athéni szónok beszédeinek újbóli kiadását. A papiruszokon ránk maradt ógörög szöveg a világ egyik legrangosabb klasszika-filológiai sorozatában, a Bibliotheca Teubneriana kötetei között fog megjelenni. Hasonló felkérést a magyar klasszika-filológia történetében Borzsák István professzor úr kapott, aki Horatius műveit adta ki a Teubner-sorozatban. Az Eötvös József Collegium nemrégiben elhunyt kurátora, tisztelt és szeretett tanárunk emlékének ajánlom ezt az előadást.

A Bolyai-ösztöndíjas évek, a Hypereidés-beszédeket őrző papiruszok újbóli olvasása és összevetése közben vált ismertté a világraszóló tudományos szenzáció: az Archimédés-palimpsestusban a „felső” írás alatt a klasszikus görög szónok, Hypereidés háromszáz-hús, eddig ismeretlen sora lappang. Összehasonlításképpen: az 1891-ben kiadott (a mostani leleteknél jóval szerényebb hosszúságú) Hypereidés-beszédrészletet (Athénogenés ellen) a Louvre-ban becses kincsként őrzik.

* Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémián: Bolyainap, 2008. június 24. Az előadás szerkesztett változata.

A szónok műveinek ugyanis különleges sorsuk volt. A 2500–3000 éves ókori görög irodalom remekei hosszú évszázadokon keresztül úgy maradhettek fenn, hogy papirusz-tekercekre, majd pergamenkódexekbe másolták át őket. E munkának köszönhetjük, hogy Sophoklés, Homéros, Platón, Thukydész vagy Hérodotos művei ma is olvashatók. Hypereidésnek azonban mostoha sors jutott. Egyetlen középkori kódex sem maradt ránk, amely a szövegeit tartalmazza, noha a klasszikus athéni demokrácia – Démostenés mellett – legelismertebb szónok-politikusa volt. Két adat tanúskodott csak középkori Hypereidés-kéziratról, s mindkettő a XVI. századi Magyarországhoz kötődik. Az általános kételkedéssel szemben magamra maradtam álláspontommal, amikor kiálltam az utalások igazsága mellett, és tíz éve egy Hypereidés-corvina létét bizonygattam. Mátyás király könyvtárában megvolt a teljes Hypereidés, ám ez azóta elveszett. Szép egybeesés, hogy épp a reneszánsz évében – Hunyadi Mátyás királyunk és a magyarországi könyvkultúra dicsőségére – nyer végső bizonyítást, az Archimédés-palimpsestusban előkerült pergamenlapok alapján, hogy igenis létezett középkori kódex, amely a szónok műveit tartalmazta.

Az 1998-ban magánkézbe került Archimédés-palimpsestus tulajdonképpen egy jelentéktelennek tűnő XIII. századi imakönyv, amelyet a jámbor szerzetes húsvét ünnepére állított össze. Különlegessége, hogy másodfelhasználású pergamenlapokra (kecskebőrre) írta fel az imákat. Összesen hét kódexet szedtek darabjaira (köztük Archimédés értekezéseit, Hypereidés beszédeit és egy Aristotelés-kommentárt), majd a lapok korábbi írásait levakarták (innen a palimpsestus név: palin = újra, psao = vakar, azaz „újból levakart, letisztított”), hogy kilencven fokban elfordítva róják rá az új, „felső” szöveget.

Az alsó írásban lappangó Archimédés-értekezéseket Johan Ludvig Heiberg 1906-ban már kiolvasta, de 2002-ig senki sem tudta, hogy tíz lapon Hypereidés beszédei vannak. A szerencsés megtaláló Natalie *Tchernetska* volt, aki azonban a háromszáz-hús sor átírásával elakadt. Nem csoda, hiszen a legmodernebb fényképezési technikák dacára az alsó szöveg sok helyütt szinte olvashatatlan. Alapos munkát végeztek a betűk kivakarásában a XIII. századi szerzetesek.

Az amerikai fényképészek a baltimore-i Walters Art Museum irányítása mellett tizenhat különféle frekvenciájú fényben készített felvételeket a lapokról, amelyek ráadásul a XX. században sokféle – többek közt penészesedéses – károsodást szenvedtek. A felvételeket a számítástechnika segítségével tökéletesítették, és úgynevezett *alszínezett* vagy hamis színezett képeket állítottak elő, ahol az alsó írás jellegzetesen piros színben látszik.

A kiolvasás meggyorsítására 2006-ban a Brit Tudományos Akadémia Londonban kerekasztalt szervezett, ahová mint a Teubner-kiadás elkészítőjét, jelen előadás szerzőjét is meghívták. Az elmúlt két évben kutatásaim középpontjában a kiolvashatatlanak

tűnő szövegek helyreállítása állt. Az Eötvös József Collegiumban interdiszciplináris kutatócsoportot szerveztem (Farkas Zoltán, Mayer Gyula, Mészáros Tamás), ahol a görög szöveg kiolvasásával, és olyan új számítástechnikai szövegszerkesztő fejlesztésével foglalkozkodtunk, amely a legkülönfélébb jegyzetek, járulékos adatok megjelenítését is támogatja.

A collegiumi kutatócsoport támogatásával és a Bolyai-ösztöndíj biztosította háttérrel, egyéni kutatómunkám eredményeképpen mára Hypereidés háromszáz-hús sorának kilencven százalékát sikerült helyreállítani. A palimpsestus szövegét rangos nemzetközi folyóiratban adtuk ki, miként a számítástechnikus kollégák tanulmánya is elismert konferenciakötetben jelent meg. A munka elismeréseképpen az ELTE Eötvös József Collegiumban 2007. szeptember 18- és 23-a között megrendezhettük az Archimédés Palimpsestus Colloquiumot, ahová harmincegy külföldi szaktekinetly, köztük hat brit és osztrák akadémikus látogatott el. A rendezvény kiemelt támogatója Hiller István miniszter úr volt, a konferencia résztvevőit a MTA elnöke díszvacsorán fogadta.

A világ elismerését kiváltó eredménynek három záloga van. Nem azon múlik a siker, hogy valakinek élesebb-e a szeme, jobban látja-e a láthatatlan görög szavakat, betűket, mint angol, német vagy amerikai kollégája. Az első zálog a kikezdhethetetlen görög nyelvi tudás. Ha egy szótöredéket ismerünk fel, azt csak úgy lehet kiegészíteni, megérteni, ha a filológus nem tévelyeg, vajon egy infinitívust vagy egy participiumot lát-e, illetve melyik görög szóból származhat az alak. E biztos tudást a történelmi viszonytárgyakkal dacoló magyar klasszika-filológia képviselőitől, tanáraimtól, az Eötvös Collegium jeles tagjai-

tól: Bollók János, Borzsák István, Kapitánffy István, Ritoók Zsigmond, Szepessy Tibor professzoroktól kaptam. Köszönöm nekik éltükben és holtukban egyaránt. A második a műfajban, a történelmi és az irodalomtörténeti közegben való biztos jártasság. Számos helyet csak úgy sikerült megfejteni, hogy tudtam, a görög ékesszólás mely helyeivel rokonítható, milyen eseményekre utalnak a félig sejtethető szavak. A harmadik pedig a kitartás, a hit, hogy az ember soha ne adja fel, hosszú hetek hiábavaló keserves és eredménytelen munkája dacára a megfejtés egyszer mégiscsak sikerül. Mindennek elengedhetetlen része a szoros szakmai összefogás, az a baráti, kutatói szellem, amely kutatócsoportunkat jellemezte.

Engedjék meg, hogy néhány szóban összegezzem, mit is tartalmaz a helyreállított görög szöveg. Az összesen tíz lap közül kettő egy magánjogi beszédhez tartozik (Timandros ellen). Érdekesebb azonban Hypereidésnek Dióndas ellen elmondott politikai védőbeszéde (nyolc lap). A szónok a makedón terjeszkedéssel szemben követett politikáját védelmezi. Kr. e. 338-ban a chairóneiai síkon a görög szabadság ügye elveszett. A Nagy Sándor ellen küzdő athéni politikusok – köztük Hypereidés és Démosthenés – tekintélye azonban töretlen maradt, s ellenfeleik sorra vesztették el az ellenük indított koncepciók pereket. Az athéni népben ugyanis változatlanul élt az egykori nagyság tudata és az önállóság, a szabadság óhaja, amely dicső tettek-re sarkall, még ha azok el is buknak – így szólnak Hypereidés szavai. A szónok történelmi példákkal bizonygatja, hogy Athén mindig Hellas védőbástyája volt, az anyagi áldozatokat, polgárai életét nem kímélte. Mottóba sűrítve: „egyedül harcoltunk Marathónnál”. Majd Hypereidés eddig ismeret-

len adatokat sorol: Salamisnál a perzsákkal szemben is Athén adta a legtöbb hajót, összesen kétszázhuszat. Így nincs mit kárhoz tenni azon a politikán, amely a chairóneiai vereségbe torkollott. Összességében a beszéd egyedülálló bepillantást enged az athéni demokrácia működésébe, kulisszatitkaiba. Mindez – bizony állíthatjuk – évtizedeken át fogja foglalkoztatni a nemzetközi klasszika-filológiát.

Ám nem csak a már rekonstruált, nyolcszáz éve hallgatásra ítélt görög szöveg kutatását, értelmezését folytathatjuk. Az Archimédés-palimpsestus rejteget olyan Aristotelés-kommentárt és más liturgikus szövegeket is, amelyeket egyelőre csak foghíjasan kerültek lehetett megfejteni. 2009. április 20-a és 25-e között az ELTE Eötvös Collegiumban Borzsák István tiszteletére emlékkonferenciát szervezünk. Címe: „*Was ich bin und was ich habe, dank ich dir, mein Collegium*”. A konferencia része lehet az az eszmecsere, amelynek során az Archimédés-palimpsestus további szövegeit vitatjuk meg külföldi vendégeinkkel. A rendezvény kiemelt támogatója az Oktatási Minisztérium és a Nemzeti Kulturális Alap. Mindemellett tisztelettel kérem – remélem, nem tekinti toladásnak – Elnök úr megtisztelő figyelmét s egyben további támogatását is.

Végezetül köszönetet mondok a Bolyai kutatási ösztöndíj kuratóriumának, hogy anyagi támogatásukkal három éven át olyan körülményeket biztosítottak számomra, amelyeknek köszönhetően nem adósodtam el, nem kellett külföldre „tántorognom”. Utóbbiban az igazat megvallva benne rejlik az a mentalitás is, amely Hypereidés fent összegzett beszédének alapmotívuma. Kívánok a most ösztöndíjat nyert kollégáknak eredményes kutatóéveket, sok sikert!

Kulcsszavak: *Archimédés-palimpsestus, Hypereidés-beszédek, Dióndas ellen, új szövegszerkesztő, magyar kutatócsoport*

IRODALOM

Honlapok:

Az Archimédés-palimpsestusról:

www.archimedespalimpsest.org

A görög szövegkiadást támogató magyar fejlesztésű editorról: hypereidoc.elte.hu

Kutatási áttekintések, műhelymunkák:

Horváth László – Mayer Gyula (2007): Az új Hypereidés. *Antik Tanulmányok*. 51, 145–183.

Horváth László (2007. február 2.): Hypereidés visszatér Budára. *Élet és Tudomány*. 62, 5, 131–133.

Horváth László (2008. december 12.): Magyar kutatók összefogása. *Élet és Tudomány*. 62, 51–52, 1617–20.

A görög szöveg eddigi kiadásai:

Tchernetska, Natalie (2005): New Fragments of Hyperides from the Archimedes Palimpsest. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. 154, 1–6.

Tchernetska, Natalie – Handley, E. – Austin, C. – Horváth L. (2007): New Readings in the Fragment of Hyperides' Against Timandros from the Archimedes Palimpsest. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. 162, 1–4.

Horváth László (ed.) (2008): Hyperides in Timandrum. *Acta Antiqua*. 48, 121–123.

Carey, Chris – Edwards, M. – Farkas Z. – Herrman, J. – Horváth L. – Mayer Gy. – Mészáros T. – Rhodes, P.J. – Tchernetska, N. (2008): Fragments of Hyperides' Against Diondas from the Archi-

medes Palimpsest. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. 165, 1–19.

Horváth László (2008): Addenda to Hyperides' Against Diondas. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. 166, 35–36.

Hypereidés középkori hagyományáról:

Horváth László (1998): The Lost Medieval Manuscript of Hyperides. *Acta Antiqua*. 38 165–174.

Easterling, Patricia E. (2008) *Fata Libellorum: Hyperides and the Transmission of Attic Oratory*. *Acta Antiqua*. 48 s. a.

Horváth László (megjelenés alatt): *The Hyperides Corvina*.

Az Archimédés Palimpsestus Colloquiumról:

Maróth Miklós (szerk.) (2008): *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 48. második fasciculus. (A Colloquiumnak szentelt kötet.)

Tanulmányok

Horváth László (2008): Dating Hyperides Against Diondas. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. 166, 27–34.

A számítástechnikai eredményekről:

Bauer Péter – Hernáth Zs. – Horváth Z. – Mayer Gy. – Parragi Zs. – Porkoláb Z. – Sztupák Zs. (2008): *HyperidiDoc – an XML Based Framework for Supporting Cooperative Text Editions*. In: Atzeni, Paolo – Caplinskas, A. – Jaakkola, H. (eds.): *ADBIS 2008, LNCS 5207*. 14–29.

